

Doktori (PhD) értekezés tézisei

ADORJÁNI ZSOLT

SZEM ÉS TEKINTET PINDAROS KÖLTÉSZETÉBEN

Témavezető: SZEPESSY TIBOR

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Klasszika Filológiai Műhely

Piliscsaba
2011

1. TÉMAVÁLASZTÁS:

Miről szól Pindaros költészetének négy, szinte hiánytalanul fennmaradt könyve, melyek sportversenyeken győztes görögök számára írott ódákat tartalmaznak? Senki, aki Pindaroszhoz ilyen vagy olyan módon közeledik, nem kerülheti meg, hogy ezt az alapvető kérdést feltegye magának. Ha a semmitmondó-sekélyestől óvakodik, csak nagyon általános választ fog rá találni: arról, hogy isten és ember az élet kivételes pillanataiban találkoznak. A filológiai elemzés azonban nem elégszik meg ennyivel, hanem arra kíváncsi, hogy milyen formában ölt testet a költői mondanivaló. A forma a részekre, a részek pedig a részletekre irányítják a figyelmet. Első találkozásom Pindaros költészetével egy ilyen részlet filológiai vizsgálatához kötődik. Ez vezetett el a tekintet motívumának egyik különlegesen szép, metaforikus előfordulásához (*J. 5. 56–58*), s három sor megfejtése feltárta előttem a pindarosi művészet képi és gondolati világának gazdagságát. Értekezésemben a megkezdett úton haladtam tovább: azt vizsgáltam, hogy a szem és tekintet metaforája hogyan illeszkedik a vers képi síkjába és milyen költői tartalom hordozója.

2. KUTATÁSTÖRTÉNET:

Azok a munkák, melyek a szem és tekintet motívumának archaikus kori történetével foglalkoznak, rendszerint meglehetősen tágan és elmosódottan értelmezik tárgyukat és/vagy nagyon rövid, jobbadán katalógusszerű bemutatási módot választanak. Pindarost többnyire egyetlen fejezet vagy egyetlen bekezdés tárgyalja. Ez a sommás értékítélet akkor is megállja a helyét, ha a látás motívumát a fényjelenségek körébe tartozóként értelmezzük, s a szakirodalomnak azt a részét is ideszámítjuk, mely a fény és sötétség motívumával foglalkozik.

Ugyanakkor, vizsgálatom tárgya az egységes költői megnyilatkozás lévén, mely vershatárokkal, de legalábbis a versen belüli gondolathatárokkal esik egybe, vállalnom kellett a vonatkozó szakirodalom egészével való párbeszédet. Bár a teljességtől szükségszerűen jóval elmaradtam, ámde törekedtem rá. Munkám során ezért igyekeztem felhasználni minden korábbi felismerést, eredményt, újra- és továbbgondoltam minden eddigi kezdeményezést, mely azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy a célhoz, Pindaros jobb megismeréséhez közelebb juttat. Jóllehet a kérdések mindig a régiek, a szempont és a megközelítés mégis újnak bizonyult.

3. MÓDSZERTAN:

A célkitűzés azonnal behatárolta a vizsgálat tárgyát: a motívum metaforikus előfordulásait elemeztem, ahol a szem és tekintet Pindaros költői eszköztárának része. A metaforikus használatot két ismérv alapján különítettem el a nem-metaforikustól: 1. Olyan létező (Charis, Elpis) rendelkezik szemmel, amelynek nincsen valódi, fizikai értelemben vett szeme; 2. a személy (költő, sportoló, uralkodó) rendelkezik ugyan fizikai szemmel, ám a költői szövegben a szem és annak funkciója, a látás és a tekintet többletjelentéssel bír. Az első ismérv teljesen tárgyias, a második már némileg az értelmezés, ha úgy tetszik, a személyes megítélés körébe tartozik. A megfelelő helyen érveltem a metaforikus olvasat mellett.

Pindaros sűrű versszövegében minden szó jelentőségteljes, s egy-egy motívum visszhangja a költemény és a költészet utalásrendszerében megsokszorozódik. Pindaros metaforái ugyanakkor nem annyira képiségükkel,

mint inkább gondolatiságukkal hatnak. Egy-egy kép mögött Pindaros egész értékrendszere áll, s így a metafora csaknem szimbólummá nemesül. Ha tehát figyelmesen olvassuk sorait, egyetlen kép segítségével közelebb kerülhetünk a vers s a versek füzéréből előálló életmű lényegi mondanivalójához. Dolgozatom éppen ezért csak látszólag motívumvizsgálat. Valójában szakít a gyűjtő, katalogizáló, osztályozó módszerrel, s helyette a hagyományos hermeneutikai, sorról-sorra, versről-versre haladó elemzést választja. A metaforikus szövet felfejtésére irányuló igyekezetem a szintén hagyományos nyelvi-filológiai elemzéssel párosult: arra tettem kísérletet, hogy a szem és tekintet motívumát követve egy-egy vitatott értelmű helyhez vagy bonyolult költeményhez, végső soron pedig Pindaros ódaköltészetének egészéhez vezető utakat nyissak meg.

Ez az átfogó értelmezési törekvés fontos módszertani következménnyel járt: értekezésem középpontjában az epinikionok állnak, hiszen csak ezek tekinthetők a szerző által hitelesített, lezárt költői megnyilatkozásoknak, ahol a résznek az egészben betöltött szerepére irányuló kérdésfeltevés jogszerű. A többi könyvből származó töredékek ezért csak a hiánytalan versekből nyert megállapítások alátámasztásaként kiegészítés- és utalásszerűen kerülnek terítékre, még akkor is, ha a szövegösszefüggés meglehetősen világos.

Homéros és Hésiodos költészete állandó viszonyítási alapot jelentett, de nem hanyagoltam el a görög lírai hagyomány más képviselőivel való összevetést sem. Aischylos képhasználata többször bizonyult egyívásúnak a pindarosival. Későbbi fejleményekre csak akkor utaltam, ha azok jellegzetes adalékkal szolgáltak a kardalköltő szemléletének megértéséhez. A Pindaros-scholionok értelmezési javaslatait mindig figyelembe vettem, de sohasem fogadtam el vakon. Az epinikionokat kifejezésbeli és eszmei szempontból egységes költői megnyilvánulásnak tekintettem, ami nem jelenti azt, hogy tagadnám a belső kronológia és a művészi érés fontosságát. Vizsgálatom azonban, minthogy egy motívumot követett végig az életmű különböző állomásain, természetesen a pindarosi életmű egységét hangsúlyozta.

4. EREDMÉNYEK:

Értelmezői módszerem a hagyományos hermeneutikai és filológiai elemzés volt. A hermeneutikai és filológiai elemzés váltakozó vagy egyidejű alkalmazása segített abban, hogy vitatott jelentésű-olvasatú szöveghelyek az eddigi interpretációs kísérleteknél szabatosabb értelmet nyerjenek. Dolgozatom legfontosabb eredményeinek éppen ezeket a szövegtörténeti felismeréseket tekintem. A következő táblázat e javaslatokat foglalja össze SNELL és MAEHLER mértékadó kiadásához viszonyítva.

Hely	SNELL–MAEHLER 1987 ⁸	ADORJÁNI 2011
<i>O.</i> 2. 56.	εἰ δέ νιν ἔχων τις οἶδεν τὸ μέλλον,	εἰ <γ>ε νιν ἔχων τις οἶδεν τὸ μέλλον,
<i>P.</i> 5. 15 skk.	τὸ μὲν, ὅτι βασιλεὺς ἔσσι· μεγαλᾶν πολιῶν ἔχει συγγενῆς ὀφθαλμὸς αἰδοιότατον γέρας τεῶ τούτο μειγνόμενον φρενί·	τὸ μὲν, ὅτι βασιλεὺς ἔσσι, μεγαλᾶν πολιῶν ἔχει<ς> συγγενῆς ὀφθαλμὸς αἰδοιότατον γέρας τεῶ τούτο μειγνόμενον φρενί·
<i>I.</i> 5. 56 skk	οὔτοι τετύφλωται μακρὸς μόχθος ἀνδρῶν· οὐδ' ὀπόσαι δαπάναι ἐλπίδ' ἔκνισαν ὄπιν.	οὔτοι τετύφλωται μακρὸς μόχθος ἀνδρῶν· οὐδ' ὀπόσαι δαπάναι ἐλπίδων ἔκνισ' ὄπιν.

<i>Pai.</i> 7b. 18 skk.	τυφλαῖ γὰρ ἀνδρῶν φρένες, ὄστις ἀνευθ' Ἑλικωνιάδων βαθεῖαν ε . . [. .] ων ἐρευνᾷ σοφίας ὁδόν.	τυφλαῖ γὰρ ἀνδρῶν φρένες, ὄστις ἀνευθ' Ἑλικωνιάδων βαθεῖαν ἐλπ[ί]δων ἐρευνᾷ σοφίας ὁδόν.
-------------------------	---	--

A második táblázat azokat a helyeket tartalmazza, melyek rendkívül viatatottak s ezért több kiadó javítással élne. Vizsgálatom azonban arra vezetett, hogy ezeknél SNELL és MAEHLER olvasata a megfelelő:

Hely	SNELL–MAEHLER 1987 ⁸	ADORJÁNI 2011
<i>O.</i> 2. 5 skk.	Θήρωνα δὲ τετραορίας ἔνεκα νικαφόρου γεγωνητέον, ὅπι δίκαιον ξένων, ἔρισμ' [Ἄκράγαντος, εὐωνύμων τε πατέρων ἄωτον ὀρθόπολιν·	Θήρωνα δὲ τετραορίας ἔνεκα νικαφόρου γεγωνητέον, ὅπι δίκαιον ξένων, ἔρισμ' [Ἄκράγαντος, εὐωνύμων τε πατέρων ἄωτον ὀρθόπολιν·
<i>O.</i> 2. 51 sk.	τὸ δὲ τυχεῖν πειρώμενον ἀγωνίας δυσφρονᾶν παραλύει.	τὸ δὲ τυχεῖν πειρώμενον ἀγωνίας δυσφρονᾶν παραλύει.
<i>P.</i> 8. 67 skk.	ᾧναξ, ἐκόντι δ' εὐχομαι νόφ κατὰ τιν' ἀρμονίαν βλέπειν ἀμφ' ἕκαστον, ὅσα νέομαι. κώμφ μὲν ἀδυμελεῖ Δίκα παρέστακε· θεῶν δ' ὅπιν ἄφθονον αἰτέω, Ξέναρκες, [ὑμετέραις τύχαις.	ᾧναξ, ἐκόντι δ' εὐχομαι νόφ κατὰ τιν' ἀρμονίαν βλέπειν ἀμφ' ἕκαστον, ὅσα νέομαι. κώμφ μὲν ἀδυμελεῖ Δίκα παρέστακε· θεῶν δ' ὅπιν ἄφθονον αἰτέω, Ξέναρκες, [ὑμετέραις τύχαις.
<i>P.</i> 9. 90 skk.	Αἰγίνα τε γάρ φαμί Νίσου τ' ἐν λόφῳ τρις δὴ πόλιν τάνδ' [εὐκλειῖξαι, σιγαλὸν ἀμαχανίαν ἔργῳ φυγῶν·	Αἰγίνα τε γάρ φαμί Νίσου τ' ἐν λόφῳ τρις δὴ πόλιν τάνδ' [εὐκλειῖξαι, σιγαλὸν ἀμαχανίαν ἔργῳ φυγῶν·

A *fr.* 52h (= *Pai.* 7b) egyik lakúnájának kiegészítése újszerű, a kutatásban eddig fel nem merült javaslat. Az *O.* 2. 56. és a *P.* 5. 17. sorában a hagyományozott szövegbe való mérsékelt beavatkozást láttam szükségesnek. Az *I.* 5. 56 skk. sorait vizsgálva azonban kimutattam, hogy itt a kódexek hozzák a helyes szövegváltozatot. Az *O.* 2. 6: ὅπι és 52: δυσφρονᾶν lectióját valamint a *P.* 8. 67 sk. és a *P.* 9. 90 sk. sorait illetően a kiadókkal egyetértésben a mértékadó kódexek olvasatát fogadtam el. Hét esetből ötnél (*O.* 2. 6, *O.* 2. 52; *P.* 8. 67 skk., *P.* 9. 90 skk.; *I.* 5. 56 skk.) tehát a hagyományos olvasatot védtem meg, kettőnél (*O.* 2. 56; *P.* 5. 17) a konjekturális megoldást tartottam indokoltnak, ám igyekeztem a lehető legkisebb és paleográfialag valószínű változtatással gyógyítani. Szövegkritikai módszerem így összességében mérsékelt konzervatívnak nevezhető.

A *Charis tekintete* című fejezet a 14. olympiai óda elemzését választotta kiindulópontjául. A *Charis* ábrázolását a 7. olympiai óda prooimionjával állítottam párhuzamba. A versrészlet tárgyalásával nemcsak a *τις* névmás azonosításának kérdéséhez szóltam hozzá az érvelésben a vázafestészet tanúságát is felhasználva, hanem a pindarosi ars poética alapelveire, költői öntudat és múzσαι ihletettség kettősségére is kitértem. Hogy a két hely (*O.* 14. 15 sk. ~ *O.* 7. 11) közötti pontos nyelvi párhuzamot a nagy időbeli távolság dacára hihetővé tegyem, a *Charis* ábrázolásának visszatérő metaforáit az egész ódaköltészetben végigkísértem. A virágzás és az éltető erő

(ΖΩΘΑΛ-), a szerelem (EPA-) és a látás (ΙΑ-) motívuma az életmű minden szakaszában visszaköszönt. A bevezetésben felvázolt feltevés alapján, hogy a látás fényelmélete az archaikus korban műfajtól függetlenül hat, az ΙΑ- motívumát tekintetem elsődlegesnek, mely a szemből sugárzó fény révén hordozója lehet azoknak a képességeknek, melyek a Charist hatékonyra teszik. Így a 9. pythói óda egyik részlete is megfelelő értelmet kapott: a φέγγος (90) a Charisok szeméből sugárzik. Külön figyelmet szenteltem a Múzsák és a Charis kapcsolatának és rámutattam, hogy az ihlető tekintet motívuma végső soron hésiodosi örökség (*theog.* 81 skk.). A *Pai.* 7b esetében Pindaros eredetijének és Platón parafrázisának kapcsolatát vizsgáltam és az egyik töredékes sor (20) kiegészítésére tettem javaslatot (ἐλπιδῶν). Az áttekintés mellékes hozadéka volt, hogy egy nevezetes aischylosi cruxot is sikerült eltávolítanom (*Choe.* 285). Ilyen alapon cáfolni tudtam MILLER értelmezését Thalia szerepét illetően a 14. olympiai ódában, bizonyítva, hogy a Charis és „lánya”, a szintén látóképességgel felruházott Achó közvetítő az élők és a holtak világa között. Ezzel összefüggésben elemeztem a két szféra kapcsolatát taglaló helyeket, különös figyelemmel az 5. pythói óda 95 sk. soraira. Pindaros állásfoglalását az archilochosi-alkaiosi bordal hagyományával szembeni ellenézés megnyilvánulásaként értelmeztem.

A költő, az atléta és az isten tekintetével foglalkozó fejezetben abból a megfigyelésből indultam ki, hogy az atléta és a költő optikai alapon is párhuzamban állnak egymással: a sportoló fényes tettének a költő fényes vers-tette felel meg. A fény itt is a szemből sugárzik: a laudator tekintete fényes, ezzel szemben az Archilochos-típusú rágalmazó költő és a hamisan dicsőítő enkómiaszta tekintete sötét. A kétféle költő viszonyát a 2. pythói óda egyik bonyolult részlete (52 skk.) alapján elemeztem, rávilágítva a vituperator lelki alkatát meghatározó φθόνος társadalmi és költői megnyilvánulásaira. Az igazság és hamisság, dicsőítés és rágalmazás optikai metaforáit három versen mutattam be (*N.* 7, *N.* 8, *N.* 4). A 7. és 8. nemeai óda hagyományos interpretációját mindössze árnyalnom kellett, a 4. nemeai óda esetében azonban a vers legvitatottabb passzusának (33 skk.) új, hovatovább hagyományos elemekből építkező értelmezést adtam. Az isten tekintete kétféle módon nyilvánul meg: az atlétikai szférában mint győzelemre segítő, a múzsai szférában pedig mint ihletet adó. E kettős szempont hatékonyságát a 8. pythói óda, s egyszersmind az egész pindarosi corpus egyik legvitatottabb helyén próbáltam ki (67 skk.). Úgy vélem, hogy az atlétikai és a múzsai vonatkozás két formai szemponttal kiegészülve sikeresen tárta fel a részlet gondolati mélyszerkezetét. A tekintet motívumának kettős irányultsága megerősítette ezt a képletet: a θεῶν ὄπισ- (71) az istenek győzelemre segítő tekintetének értelmeztem, a βλέπειν (68) alanya pedig az ihlető pillantású Apollón lett. A ὄρμυνία (68) tartalmát és a határozatlan névmás használatát új párhuzamos hely (Plat. *Cratyl.* 405 C-D) bevonásával árnyaltam. Fejtegetéseimből kiviláglott, hogy a költő és az isten múzsai tekintete kiegészítő megoszlásban jelenik meg. Amennyiben a költő a polis tagjaként lép fel, tekintete a rágalmazó költő-polgár tekintetével áll ellentétben, amennyiben azonban az enkómiaszta tevékenységéről van szó, az isten tekintete az, mely a dicsőítő költészet létjogosultságát biztosítja.

Az uralkodó szeme a hésiodosi tanítás (*theog.* 96) értelmében az isten szemének földi mása. A 2. olympiai óda ὄπισ-át (6) így a 8. pythói óda tanúságával egybehangzóan tekintetként értelmeztem. A fejezet fő célkitűzése azonban az volt, hogy a királyi szem metaforikus tartalmának felfedésével az 5. pythói óda egyik optikai vonatkozású, ám rendkívül vitatott értelmű helyét (15 skk.) tisztázzam. Elsőként hívtam fel a figyelmet a passzus és a 2. pythói óda néhány sora (57 skk.) közötti párhuzamra. A szöveg megállapításában elfogadtam ROSE központosítását, ám a συγγενής ὀφθαλμός-t másként fogtam fel, kiegyensúlyozva egymással a szó szerinti

és a metaforikus jelentéstartományt. Egy egyszerű emendatíóval (ἐχει<ς>) a mondattani szerkezetet is átláthatóvá tettem.

A remények tekintetének vizsgálatával ismét a sportoló vágyainak és törekvéseinek világába tértem vissza. Akárcsak az előző fejezetben, itt is egyetlen szöveghely (I. 5. 56-58) pontos elemzése volt a célom. A scholionoktól kezdve egészen máig nyomon követtem az ὄπις szóhoz kapcsolódó tévképzetek bűvópatakját, majd a szó előfordulási kontextusainak vizsgálatával arra jutottam, hogy az ὄπις már Homérosznál és Hésiodosznál is tekintetet jelent, így Pindarosnál sem kell más tartalmat feltételeznünk. Ily módon lehetővé vált a visszatérés a kódexek olvasatához. Az ὄπις ἐλπιδῶν-metaforát a költő emberi reményekről alkotott felfogásának tágabb összefüggésében szemléltem. Az áttekintés más helyek szabatos interpretációjához is hozzásegített, így például a 12. olympiai óda remény-hajóinak és a 9. paian (= *fr.* 52k) prooimionjának jobb megértéséhez.

A záró fejezetben kissé kitértem a vizsgálat körét: a fény és sötétség metaforájával foglalkoztam behatóan a 2. olympiai ódában. E két optikai jelenséget és keveredési módozatukat az uralkodó-versenyző életszakaszainak feleltetem meg, s így sikerült a költemény bonyolult exkurzusát, a lelkek túlvilági sorsát idegen elemek bevonása nélkül, pusztán költői-rétorikai alakzatként megmagyarázni. A kitérő logikai szerkezetét és hagyományos, mitológiai részleteit a költészet és a filozófia tanúságának fényében vizsgáltam, azt kutatva, mennyiben sajátos a pindarosi felfogás és milyen költői mondanivalót hordoz. Értelmezésemet alátámasztották az óda befejező részének nevezetes sorai. Az ἐς (...) τὸ πᾶν (85) határozónak azonban új jelentést adtam rámutatva a hagyományos felfogás gyengéire. A vers egészének részletes tárgyalásával két vitatott szövegolvasatú hely (δυσστροφῶν: 52, <γ>ε: 56) tisztázásához is hozzájárultam, s állást foglaltam a híres-hírhedt feltételes mondat szintaktikai szerepét illetően is.

Az értekezés bevezetőjében Pindaros költészetének nagy témáját az ember és az isten találkozási módozatainak ábrázolásában jelöltem meg. Kettejük tekintete a földi és égi szféra kapcsolatának metaforája. A motívum vizsgálatával remélhetőleg egy lépéssel közelebb kerültünk e bonyolult, ám alapszemléletében mégis egyszerű, képekben és gondolatokban páratlanul gazdag költészet megismeréséhez. A filológiai elemzés ugyan csak részeket képes megragadni az egészből, ám jelen esetben a módszer és a tárgy rokonságban állnak egymással: az archaikus görög líra maga is az élet jellegzetes mozzanatainak kiemelésével érzékelteti az egészet. Ennek szemléltetésére felidéztem a 7. olympiai óda kapcsán felhasznált François-váza képeit. A látszólag összefüggéstelen, tarka jelenetsorban éppen azok az életpillanatok elevenednek meg, melyeket az archaikus kor alkotói műfajtól függetlenül az emberi életből kiváltképpen említésre méltónak tartottak: a kalydóni vadászat és a táncoló athéni ifjak, Patroklos temetési szertartására rendezett fogathajtó verseny és a kentaurok harca a lapithákkal, s mindezek megkoronázásaként Péleus és Thetis lakodalmának körbefutó jelenete. Pindaros győzelmi ódái ugyanezeket a mozzanatok örökítik meg: a testi fáradozást és a könnyed-ünnepi táncot, a nemes versengést és a nyers-kegyetlen küzdelmet, ám mindenek fölött és legfőképpen az ember és az isten találkozását a győzelmi nász pillanatában. A szem és tekintet motívumának vizsgálatával ezen életeseményekről és költői ábrázolásukról igyekeztem lényegeset mondani.

5. KÖZLEMÉNYEK AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBŐL:

A remények tekintete. Megjegyzések Pindaros 5. isthmosi ódájának 56–58. sorához. *AntTan* 50 (2006) 261–295.

A Charis tekintete Pindaros 14. olympiai ódájában. In: TÓTH I. – JUTAI P. (edd.): *Enumeratio. A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae III. országos konferenciáján elhangzott előadások*. Budapest (Robinco) 2008, 95–100.

Archaikus görög líra a 21. században. In: SZELE B. (ed.): *Pro Scientia Aranyérmesek IX. konferenciája. Előadások*. Budapest (PSAT) 2008, 221–224.

A Charis tekintete Pindarosnál. *AntTan* 53 (2009) 1–43.

A költő, az atléta es az isten tekintete Pindarosnál. *AntTan* 54 (2010) 1–32.

[Glenn Patten: *Pindar's Metaphors. A Study in Rhetoric and Meaning*. (Bibliothek der klassischen Altertumswissenschaften. Hrsg. von Jürgen Paul Schwindt 2, 124) Heidelberg (Universitätsverlag Winter) 2009] *AntTan* 54 (2010) 89–93.

[*The Cambridge Companion to Greek Lyric*. Edited by FELIX BUDELMANN. Cambridge (Cambridge University Press) 2009] *AntTan* 54 (2010) 293–301.

Der Blick der Hoffnungen. Bemerkungen zu Pindars 5. Isthmischen Ode, 56-58. *ActAntHung* 47 (2007) 143–173.

Pindarus allegoricus. Zur Deutung der 2. und 3. olympischen Ode. *ActAntHung* 48 (2008) 305–338.

ΣΥΓΓΕΝΗΣ ΟΦΘΑΛΜΟΣ. Zu Pind. *P.* 5. 15–19. *ActAntHung* 49 (2009) 317–327 = CZEGLÉDY A., HORVÁTH L., KRÄHLING E., LACZKÓ K., LIGETI D. Á., MAYER Gy. (edd.): *Pietas non sola Romana. Studia memoriae Stephani Borzsák dedicata*. Budapest (Typotex) 2010, 21–33.

Der Blick der Erinyen. (Aischyl. *Choeph.* 283–290) *WS* (megjelenés előtt).